

Overdracht en tegenoverdracht

Overdracht en tegenoverdracht

Een therapeutisch
fenomeen vertaald
naar alledaagse
psychosociale
begeleiding

Fee van Delft

Zesde druk

Boom Lemma uitgevers
Amsterdam
2015

Voorwoord

Nu alweer jaren geleden schreef ik, samen met een collega, mijn eerste studieboek. In het proces van het schrijven werden wij begeleid door Jan van Haaren, een wat oudere redacteur. Tijdens de begeleiding – mijn collega en ik hadden beiden nog nooit een boek geschreven – gaf Jan op constructieve wijze kritiek, op een manier waardoor je aan het denken werd gezet. Wij kregen nooit het gevoel dat we helemaal op de verkeerde weg zaten of onbegrijpelijke zinnen formuleerden, terwijl dat toch regelmatig het geval was. Door de opmerkingen die deze redacteur maakte, de vragen die hij stelde, kwamen wij daar zelf achter. Hij was bevlogen en inspirerend. Het gebeurde wel dat Jan en ik, op het station wachtend op treinen die ons naar verschillende windstreken zouden transporteren, vrijwillig een trein voorbij lieten gaan om ons gesprek te kunnen afmaken. Gezien de betrouwbaarheid van de spoorwegen namen wij daarmee een gigantisch risico. Stiekem wilde ik hem voorstellen aan mijn moeder; mijn vader was een aantal jaren daarvoor overleden. Het leek mij zo'n leuk stel!

Nadat dit eerste studieboek ter perse was gegaan, opperde Jan dat ik zou nadenken over een boek over het thema *overdracht* en *tegenoverdracht*. Jan van Haaren overleed, onverwacht en te jong. Het idee een boek te schrijven over overdracht bleef liggen.

Enige tijd later vroeg zijn opvolger aan mij wat ik dacht van een boek over overdracht. Terwijl ik zat te filosoferen over het thema overdracht, dacht ik onwillekeurig terug aan de tijd van mijn eerste studieboek, aan Jan van Haaren. En ineens wist ik: ik zat destijds met deze inspirerende, oudere redacteur in een overdrachtssituatie. Ik gunde hem niet zozeer aan mijn moeder, ik wilde hem als 'vader'. Aan een kinderlijke behoefte 'begrepen en gestimuleerd te worden' werd door hem zó tegemoetgekomen. Hij voldeed aan een behoefte die door mij op hem werd overgedragen: dat kun je overdracht noemen.

Ik dank Jan voor zijn vertrouwen en inspiratie. Yvonne Rol dank ik voor het meelesen en voor haar vruchtbare suggesties. Renée ten Hooven dank ik voor haar medewerking aan de 6de druk.

Verder dank ik Joke, Ron, Bianca, Rosé, Sandra, Cleotha, Joan, Rinalda, Jo-Anne, Renée, Käthy, Esther, Berbe, Marijke, Dineke, Mirjam, Alexandra, Louis, Hans, Elze, Deborah, Machteld, Silvia, Ria, Mary, Koos, Frank, Nico, Avis en alle niet genoemde vrienden, familieleden en (oud-)studenten, die met hun eerlijke, vaak verrassende verhalen en praktijkvoorbeelden droge theorie 'levend' en transparant maken.

Bij de zesde druk

In deze zesde druk zijn enkele verbeteringen aangebracht. Achterin het boek zijn verdiepingsvragen en praktijkvoorbeelden toegevoegd.

Inhoud

Inleiding	9
1 Een oriëntatie op de begrippen overdracht en tegenoverdracht	13
1.1 Projectie en overdracht	13
1.2 Overdracht en tegenoverdracht	15
1.2.1 Herkenbaarheid situatie en persoon	16
1.3 Professioneel begeleiden	18
2 Overdracht en tegenoverdracht	23
2.1 De psychoanalytische benadering	23
2.2 Overdracht	27
2.3 Weerstand	29
2.4 Tegenoverdracht	32
2.5 Overdracht en tegenoverdracht: reservoir van gevoelens	35
2.6 Veranderingsprocessen en overdracht	38
3 Overdracht en tegenoverdracht vanuit het kind	41
3.1 'Zijn of niet zijn'	41
3.1.1 Het ik-besef	43
3.1.2 Zelfbeeld in spiegels	44
3.2 De kindpositie gezien vanuit de Transactionele Analyse	46
3.2.1 Overdracht gezien vanuit de Transactionele Analyse	53
3.2.2 Tegenoverdracht gezien vanuit de Transactionele Analyse	56
3.2.3 De kleine professor	58
3.3 Bewust en onbewust projecteren	63
3.4 Overdracht en de gezinsrol	65
3.5 Positieve en negatieve overdracht	67
4 Overdracht en tegenoverdracht in praktijk-situaties	69
4.1 Doelgericht werken	70
4.2 Voortdurende interactie	71
4.3 Interpunctie	74
4.4 Inhoud en betrekking	76

4.5	Nabijheid en afstand	78
4.6	Afhankelijkheid	82
5	Beroepshouding en vaardigheden van de werker	87
5.1	Overdracht? Tegenoverdracht?	88
5.1.1	Een poging tot verheldering	89
5.2	(Zelf)kennis, (zelf)bewustzijn en (zelf)reflectie	91
5.3	Respect	95
5.3.1	Grenzen aan respect	97
5.4	Acceptatie	100
5.5	Empathie	102
5.6	Echtheid en openheid in het contact	104
5.7	Confronteren	106
5.7.1	Confronteren in supervisie: een praktijkvoorbeeld	109
	Verdiepingsvragen en praktijkvoorbeelden	113
	Epiloog	131
	Literatuur	133
	Over de auteur	135

Inleiding

Ik geef les aan een groep van ongeveer vierentwintig studenten, het lessenonderdeel psychopathologie, uit een door mij geschreven studieboek. Sanne, een aantrekkelijke vrouw van begin twintig, is een van deze studenten. Zij is vrij stil en volgt de lessen met een kritische blik. In een van de laatste lessen behandelen wij het thema overdracht en tegenoverdracht. Ik vraag aan het eind van de les of studenten praktijkvoorbeelden voor mij hebben, voor een boek over overdracht dat ik aan het schrijven ben: dit boek. Ik zie Sanne aarzelen. ‘Heb jij een voorbeeld voor mij?’, vraag ik nieuwsgierig. ‘Ik weet het niet’, zegt Sanne, ‘ik weet niet of dit een goed voorbeeld is.’

‘Vertel...!’

Sanne vertelt dat zij tijdens de lessen over angsten, neurosen, psychosen en allerlei persoonlijkheidsstoornissen zichzelf herkende, steeds weer. ‘Dat heb ik ook, dat herken ik ook. Het leek wel of ik alles had.’ En zij vertelt dat zij, naarmate de lessen vorderden, steeds bozer op mij werd. ‘Waar ik het lef vandaan haalde haar te vertellen dat zij gek was, dat zij allemaal neurotische trekjes had, waar ik het vandaan haalde om dat tegen haar te durven zeggen.’ ‘Maar waarom werd je dan boos op mij?’, vraag ik verbaasd. ‘Nou, jij hebt dat boek toch geschreven?’, zegt Sanne, vol oprechte verontwaardiging.

Het blijkt dat Sanne in de puberteit, en waarschijnlijk al eerder, regelmatig door haar ouders lastig en gestoord werd genoemd. Als zij dingen anders wilde dan haar ouders of als zij voor zichzelf opkwam, zeiden haar ouders: ‘Jij bent hartstikke gek. Wacht maar, je komt er nog wel achter hoe gestoord je bent. Jij komt jezelf nog wel tegen...!’ En dan was de discussie gesloten.

Tijdens het vak psychopathologie kwam zij zichzelf tegen, steeds weer. In het door *mij* geschreven boek klonk als het ware de stem van haar ouders door: ‘Jij komt jezelf nog wel tegen...’ En haar woede, bedoeld voor haar ouders, bracht zij over op mij. Alsof ik persoonlijk tegen haar zei dat zij ‘gek’ was. Wat ik zelfs geen moment *gedacht* had.

Vanuit onze eerste socialisatie in de kinderjaren en de latere socialisatie tot volwassene ontwikkelen wij een patroon van verwachtingen van onszelf en anderen. Vanuit ervaringen met onszelf en anderen ontwikkelen wij een eigen identiteit. Deze ervaringen leiden tot overtuigingen, tot opvattingen over onszelf en anderen. In zijn algemeenheid kun je stellen dat wij in de omgang met anderen bewust, maar veelal ook

onbewust, allerlei gevoelens overdragen: wensen, verwachtingen, verlangens, angsten, vooroordelen. Als wij die gevoelens vanuit het kind in ons op elkaar projecteren, kunnen we dat overdracht noemen.

Casus

Jacob en Robert

Jacob heeft een veilige jeugd gehad, aardige belangstellende ouders. Zelfs in zijn puberteit kon hij met beide ouders nog redelijk door één deur. Jacob stapt makkelijk op zijn leidinggevende af als hem iets niet bevalt en heeft er vertrouwen in dat zijn leidinggevende iets met zijn klachten zal doen. Aan de andere kant, als alles op het werk prettig verloopt, is Jacob vaak degene die zegt: 'Lekker gewerkt vandaag!' In Jacobs beeldvorming zijn leidinggegenden in eerste instantie te vertrouwen: hij draagt op leidinggegenden in eerste instantie een gevoel van vertrouwen over.

Robert heeft jong zijn vader verloren en daarna jarenlang strijd geleverd met zijn stiefvader. In de puberteit escaleert deze situatie. Hij heeft het gevoel dat zijn moeder hem nooit verdedigt en op zijn zeventiende gaat hij het huis uit. Politie, hulpverleners en leidinggegenden bezorgen hem bij voorbaat al een gevoel van wantrouwen. In zijn persoonlijkheidstest staat ook dat hij er moeite mee zal hebben om onder een baas te werken. Hij gaat er niet van uit dat een leidinggevende met hem zal meedenken en is daar bij voorbaat al boos over. Het gevolg van zijn eigen wantrouwen is dat Robert zich in het eerste contact met een leidinggevende al geharnast opstelt. In Roberts beeldvorming zijn leidinggegenden in eerste instantie niet te vertrouwen. Leidinggegenden roepen bij Robert een gevoel van terughoudendheid op.

Vanuit onze eerste jeugdervaringen en vanuit latere ervaringen vormen wij ons een beeld over onszelf: een zelfbeeld. Wij leren in spiegels naar onszelf kijken. Jacob heeft ervaren dat hij de moeite waard is om naar te luisteren. Robert echter moest zichzelf voor zijn gevoel altijd verdedigen.

Tegelijkertijd ontwikkelen wij ideeën over de anderen, bijvoorbeeld: de ander ziet mij graag, daar ben ik blij om, of de ander ziet mij liever niet, daar ben ik boos over. Wij allen hebben gevoelens, wensen, verwachtingen en behoeften die wij tijdens de omgang met anderen wederzijds op elkaar projecteren.

Oude gevoelens, die niet altijd kloppen met de actuele situatie, kun je overdrachtsgevoelens noemen. Overdrachtsgevoelens spelen een rol in niet gekozen relaties zoals familie, in onze gekozen relaties met

vrienden, partner(s) en kinderen, en in arbeidsrelaties met cliënten, klanten, medewerkers en leidinggevendenden.

In het leven van alledag met partner, kinderen, vrienden en familie kan het zinvol zijn om wat meer zicht te krijgen op eigen overdrachtsmechanismen: wat zie ik werkelijk aan gedrag bij de ander en wat projecteer ik van mijzelf in de ander. In arbeidssituaties waarbij men anderen begeleidt en waarbij afhankelijkheid een rol speelt, is het niet alleen zinvol, maar wenselijk of zelfs een vereiste om zicht te krijgen op eigen overdrachtsmechanismen.

Overdracht die plaatsvindt in situaties waarin ongelijkheid een rol speelt, zoals bijvoorbeeld in de relatie coach-cliënt, zou mogelijk aan de afhankelijke, de cliënt, schade kunnen toebrengen. De hulpvrager of 'ondergeschikte' zou door overdracht van de meer onafhankelijke hulpverlener, cliëntbegeleider of leidinggevende niet de aandacht, erkenning of ruimte kunnen krijgen die hem toekomt.

Het leren kennen van de eigen kwetsbare plekken, maar vooral ook het leren kennen van de eigen mogelijk vijandige overlevingsmechanismen kan je milder maken in de beoordeling van anderen. Deze kennis kan de samenwerkingsrelatie verrijken. Als je aan jezelf kunt toegeven dat je soms eigenaardige en soms ook nare gedachten hebt ten aanzien van anderen en dat je je eigen (ongewenste) gedrag soms maar net onder controle hebt, kan dat de ruimte geven om jezelf, maar ook anderen, te begrijpen.

Een oriëntatie op de begrippen overdracht en tegenoverdracht

1

Overdracht en *tegenoverdracht* zijn begrippen die oorspronkelijk zijn ontwikkeld door Sigmund Freud (1856-1939). Binnen de psychoanalyse, dus binnen de klassieke therapeutische hulpverlener-cliëntrelatie, had overdracht betrekking op het overdragen of overbrengen van oude (kind)gevoelens door de cliënt op de therapeut, en tegenoverdracht op het overdragen of overbrengen van oude (kind)gevoelens van de therapeut op de cliënt.

Overdracht is een algemene term voor het overbrengen van gevoelens en verwachtingen op anderen. Overdracht: de cliënt draagt (onbewust) oude gevoelens over op de hulpverlener of op degene van wie de cliënt in zekere mate afhankelijk is. Als de *hulpvrager* het doet, noem je het overdacht.

Tegenoverdracht: de hulpverlener draagt (onbewust) in zijn functie als autoriteit eigen oude (kind)gevoelens over op de cliënt. Veelal is de (tegen)overdracht van de hulpverlener een reactie op het gedrag van de cliënt: de hulpverlener reageert vanuit eigen oud (onbewust) gevoel op gedrag van de cliënt.

1.1 Projectie en overdracht

In dit boek zal de term *projecteren* gebruikt worden: een beeld overbrengen. Het gebruik van het woord projecteren bij het begrip overdracht zou verwarring kunnen scheppen met de term projectie als afweermechanisme. In beide gevallen kun je van projecteren spreken, want er wordt een beeld overgebracht. Er is echter een verschil in de betekenis van het afweermechanisme projectie en het begrip overdracht. Wat is nu het verschil tussen deze mechanismen? Bij overdracht wordt onbewust een gevoel van verwachting van hoe de ander naar jou kijkt

geprojecteerd: jij vult in hoe de ander naar jou kijkt en hoe de ander zich voelt jegens jou.

Het afweermechanisme projectie betekent het onbewust plaatsen van eigen gevoelens in een ander: hoe de ander zichzelf volgens jou voelt. Het is in veel gevallen een vorm van verdringing. Als je jouw eigen ongewenste of pijnlijke gevoelens bij een ander legt, hoef je deze zelf niet te voelen. Om deze begrippen te verduidelijken volgen nu twee praktijkvoorbeelden.

Casus

Carola en Talita

Carola komt uit de kamer van de leidinggevende. Zij heeft daar een gesprek gehad. Carola is een betrouwbare werker en zelden ziek. Toen de leidinggevende haar vroeg even langs te komen voor een gesprek, was ze nieuwsgierig geweest.

Als Carola de kamer van de leidinggevende verlaat, loopt zij Talita tegen het lijf. 'Wat deed jij daar?', vraagt Talita nieuwsgierig. 'Nou', zegt Carola, 'je weet toch dat ik pas een paar dagen ziek was...'

'Nou ja zeg, die trut, waar bemoeit ze zich mee?', reageert Talita.

'Ze bemoeide zich helemaal nergens mee, of ja, eigenlijk wel: ze wilde weten hoe het met me ging. Het was een heel prettig gesprek', zegt Carola enigszins verbaasd.

Hier projecteert Talita een eigen gevoel in Carola, die dat gevoel dan ook niet herkent. Dit is een voorbeeld van projectie. Als Talita bij de leidinggevende zou zijn geroepen, had zij zich bij voorbaat al aangevalen gevoeld. Dat gevoel legt zij nu bij Carola. Het lijkt alsof zij Carola met haar opmerking steunt, terwijl Talita alleen haar eigen gevoel van ongenoegen ten aanzien van de leidinggevende uit.

Talita komt uit een gezin waar je eerst veertig graden koorts moest hebben om een dagje thuis te mogen blijven: nooit eens een knuffel-dagje bij mama of papa en weinig aandacht voor hoe zij zich voelde. Na jaren heeft zij voor zichzelf het recht verworven op 'ziek zijn' en soms zelfs nog een dagje extra om uit te zieken, maar dit gevoel is nog pril. Hoewel zij het doet, thuisblijven als zij zich ziek voelt, voelt zij zich – onbewust – nog steeds een beetje schuldig en betrapt. Zij zou zich betrapt voelen als zij na een paar dagen ziekte bij de leidinggevende werd geroepen. Dit onbewuste schuldgevoel komt – ongewild – naar buiten als boosheid en zij projecteert dit op Carola: haar eigen gevoel van boosheid legt zij bij Carola. Talita luistert niet naar Carola, zij

luistert – onbewust – naar haar eigen gevoel: projectie. Zij is niet boos op Carola, maar zij is voor Carola, plaatsvervangend, boos op de leidinggevende.

Casus

Talita

Talita wordt bij de leidinggevende geroepen. Talita is net een tijdje ziek geweest en zij gaat naar het gesprek. Ze zal wel kritiek krijgen: 'Dat ze ziek was en het is allemaal al zo druk...'

In de verwachting dat de leidinggevende kritiek op haar ziek zijn zal hebben, zoals thuis altijd het geval was, gaat zij gewapend naar het gesprek. Al haar stekels staan overeind en ze zou het liefst willen roepen: 'Oké, zeg het maar, nee inderdaad, ik had geen veertig graden koorts, nou én?'

Talita brengt op de leidinggevende haar verwachting over dat zij van haar niet had mogen thuisblijven en is bij voorbaat al boos op de leidinggevende. Beide gevoelens, schuldgevoel en boosheid, zijn oude gevoelens die wel kloppen met het gedrag van Talita's moeder, maar niet kloppen met het actuele gedrag van de leidinggevende, want de leidinggevende is niet boos op haar: wat Talita hier voelt en overbrengt op de leidinggevende noem je overdrachtsgevoelens.

1.2 Overdracht en tegenoverdracht

Aanvankelijk speelden de begrippen overdracht en tegenoverdracht geen grote rol in de psychoanalytische literatuur. Pas later werd overdracht een steeds centraler begrip binnen de psychoanalyse en, met de ontwikkeling van nieuwe therapeutische stromingen, in andere vormen van therapeutische hulpverlening. Zeker is dat Freud met het beschrijven van dit mechanisme een belangrijk fenomeen binnen de (therapeutische) hulpverlening heeft beschreven.

Nu, en vanuit deze opvatting is dit boek geschreven, worden deze begrippen in meer algemene zin gehanteerd. Vooral in afhankelijkheidsrelaties kunnen reacties, in allerlei vormen, te maken hebben met oude gevoelens, kan gedrag een onbewuste herhaling zijn van vroeger gedrag. Wij kunnen hierbij denken aan partnerrelaties, opvoedingssituaties, hulpverleningssituaties, samenwerkingsrelaties, leiderschapsrelaties, coachen.

Casus

Lotte

In een psychologieles ergert Lotte zich aan de uitspraak van de docent dat de eigen opvoedingservaringen invloed hebben op de ouderrol zoals men die later invult. Lotte, sowieso altijd snel in de verdediging, zegt: 'Ik vind dat zo'n onzin, ik doe het heel anders met mijn kinderen dan mijn ouders.' 'Waar denk je dan aan, kun je een voorbeeld geven?', vraagt de docent. 'Nou', zegt Lotte, 'mijn moeder was heel strikt, in alles. En we moesten thuis altijd op dezelfde tijd eten: zes uur binnen. Ook als het prachtig weer was en wij langer wilden buitenspelen, nee hoor, wij moesten naar binnen. Mochten vriendjes en vriendinnetjes allemaal nog buiten blijven... Bij mij gebeurt dat niet. We eten als we zin hebben. De kinderen vragen wel eens: kunnen we vandaag vroeg eten, want dan willen zij ergens heen of zo. Dan zeg ik: we zien wel, ik leg me niet vast...' De docent vraagt verrast wat het verschil is met Lottes eigen jeugd. Net zoals zijzelf destijds hebben haar kinderen nu geen invloed op de etenstijd. Lotte beslist, net zoals haar moeder dat deed.

Lotte heeft (nog) geen zicht op het feit dat zij vanuit een boos kindgevoel aanpassing weigert aan vaste tijden, wat een omkering lijkt van het gedrag van haar moeder, maar net zoals haar moeder eist zij aanpassing van haar kinderen aan haar gedrag en is zij niet bereid tot overleg. Dat is dus hetzelfde gedrag als haar moeder vertoonde. Bij de kinderen van Lotte brengt dat wederom gevoelens van onmacht teweeg, net zoals vroeger bij haarzelf. Vanuit een oude boosheid, omdat er met haar geen rekening werd gehouden, zegt een stem in Lotte: 'Ik ga me lekker niet aanpassen!' En zo houdt Lotte, in ieder geval wat betreft de etenstijd, weer geen rekening met haar eigen kinderen. Zoals we later zullen zien is dit een voorbeeld van tegenoverdracht: de opvoeder brengt een oud kindgevoel over op de kinderen die afhankelijk van haar zijn.

1.2.1 Herkenbaarheid situatie en persoon

Overdrachtsgevoelens kunnen worden opgeroepen door de herkenbaarheid van de *situatie*: de situatie lijkt op een situatie van vroeger, draagt bijvoorbeeld kenmerken van de gezinssituatie in zich.

Overdrachtsgevoelens kunnen worden opgeroepen door de *gelijkenis in persoon*: de persoon met wie men te maken heeft, draagt kenmerken in zich van opvoeders, familieleden of leerkrachten.

Overdrachtsgevoelens omvatten een diversiteit aan *kindreacties* als verwachtingen, wensen, behoeften, oordelen, oorspronkelijk gekoppeld aan en opgeroepen door ouders of opvoeders: oude gevoelens.

Overdrachtsgevoelens spelen onbewust een rol tijdens het therapeutische proces. Zij kunnen het therapeutische proces verstoren wanneer zij niet bewust gemaakt worden. Bewust gemaakt zijn zij een belangrijk, werkzaam onderdeel van (bege)leiding, therapie of hulpverlening.

Casus

Bart

Bart zit in een jongerenopvangcentrum. Hij is zestien en is toe aan zelfstandig wonen. Bart heeft als kind zijn vader verloren, waardoor hij op latere leeftijd nog steeds emotioneel heel kwetsbaar is. In de begeleiding klampt hij zich vast aan Ivar, zijn mannelijke begeleider en mentor, omdat hij bang is nog een keer 'zijn vader' te verliezen. Bart heeft erg veel moeite om het contact te beëindigen. Wanneer deze gevoelens tijdens de begeleiding bewust worden gemaakt en Bart zijn gevoelens van angst voor het afscheid nemen kan benoemen en verwerken, kan hij zich losmaken van de begeleider of hulpverlener. Zorgvuldig gehanteerd zijn overdrachtsgevoelens belangrijk materiaal voor het interactieproces. Bart leert zichzelf beter kennen en kan bewust werken aan zijn kwetsbaarheid tegenover sommige mannen in de leeftijd die zijn vader nu gehad zou hebben.

Mogelijk heeft hij als jonge jongen met een rouwende moeder onvoldoende tijd kunnen nemen voor zijn eigen verdriet. Als hij nu wel de tijd neemt om te rouwen, kan hij daarna opgelucht en meer volwassen verder.

Voor dit proces is nodig dat Ivar voldoende afstand bewaart tot Bart, dat hij als begeleider of hulpverlener de bereidheid heeft en in staat is om de cliënt los te laten. Als Ivar Barts afhankelijkheid nodig heeft voor zijn eigen gevoel van eigenwaarde, als hij het strelend vindt dat Bart hem zo nodig heeft en hij deze sterke afhankelijkheidsgevoelens niet onderkent als overdracht, zal Ivar zijn cliënt mogelijk onvoldoende in zijn losmakingsproces kunnen begeleiden. Dit noemen wij tegenoverdracht: Ivar reageert, in dat geval vanuit een eigen kindbehoefte aan aandacht, te sterk en onvolwassen op de afhankelijkheidsgevoelens die door Bart op hem worden overgedragen.

Het voorgaande voorbeeld zou zich, behalve in de therapeutische setting, in alle andere vormen van hulpverlening kunnen voordoen. Een cliënt die op jonge leeftijd zijn vader heeft verloren of een cliënt of medewerker die zich om andere redenen opvallend afhankelijk opstelt van een begeleider of autoriteit, zou zich kunnen bevinden in allerlei vormen van begeleiding of opvang: school, naschoolse opvang, Boddarta centra, het politiebureau, Halt-projecten, projecten voor

begeleid-kamer-wonen, instellingen voor verstandelijk beperkten, (jeugd)huizen van bewaring, intensieve thuiszorg, in leiderschaps-contacten, bij coachen. Een gelijksoortig proces van confrontatie en losmaking zou zich ook in allerlei andere werksituaties tussen cliënt, (bege)leider en (mede)werker kunnen afspelen.

1.3 Professioneel begeleiden

Dit boek is bedoeld voor mensen die anderen professioneel begeleiden in hun ontwikkelingsproces of in hun persoonlijke ontwikkelingsproblematiek. Je kunt hierbij denken aan leidinggevend, sociaal-pedagogisch hulpverleners, maatschappelijk werkenden, werkers die coachen of persoonsgericht begeleiden, supervisors, leerkrachten of aan opvoeders in het algemeen. Maar ook dokters, politieagenten en gemeenteambtenaren worden in hun werk geconfronteerd met de overdrachtsgevoelens van anderen en met eigen, mogelijk niet professioneel, gedrag dat voortkomt uit (tegen)overdracht.

In dit boek wordt een ruime indeling gehanteerd voor de situaties waarin werker en cliënt, leidinggevende en werker, werker en medewerker met elkaar te maken hebben en waarin een groot aantal werkers zich zal kunnen herkennen. Denk hierbij aan situaties waarin afhankelijkheid, zorg en/of een zekere mate van intimiteit een rol spelen, bijvoorbeeld praktijksituaties waarin hulpverleners, verzorgen, (her)opvoeden, didactiek, begeleiden, coachen en leidinggeven centraal staan.

Een globale indeling zou kunnen zijn: ambulante, semi-residentiële en residentiële vormen van begeleiding.

Ambulante begeleiding vindt plaats in situaties waarin men binnenloopt en weer weggaat. Hierbij kun je denken aan therapie en supervisie, (alternatieve) medische en geestelijke gezondheidszorg en andere vormen van consultatie, waarbij het contact tussen hulpvrager en hulpverlener meestal niet langer dan twee uur duurt. Video-home-training of andere intensieve begeleiding door werkers die plaatsvindt in de thuissituatie van cliënten zou je in zekere zin ook hieronder kunnen plaatsen: de begeleiding heeft veelal een verplicht karakter, maar de begeleiding is tijdelijk en de cliënten verblijven in hun eigen thuissituatie.

Semi-residentiële begeleiding vindt plaats in voorzieningen waar de cliënt één of meer dagdelen verblijft. Hierbij kun je denken aan

instellingen die intensieve psychosociale hulp bieden, zoals medische kinderdagverblijven of (bijzondere) naschoolse opvang, maar in ruimere zin ook aan ziekenhuizen, buurthuizen, kinderdagverblijven, crèches, dagopvang voor mensen met een lichamelijke en/of verstandelijke handicap, dagopvang voor dementerende ouderen, scholen en allerlei andere soorten van dagopvang.

Residentiële begeleiding vindt plaats in instellingen waar cliënten langdurig verblijven: ziekenhuizen, zorginstellingen, verpleeghuizen, instellingen voor mensen met een verstandelijke en/of lichamelijke handicap, instellingen voor ouderen, psychiatrische instellingen, kindertehuizen, voorzieningen voor jongeren of volwassenen die door justitie zijn veroordeeld tot het verblijf in internaten, huizen van bewaring of gevangenissen. Zeker in residentiële instellingen, waar cliënten langdurig verblijven en waar getracht wordt een thuis voor de bewoners te creëren, zullen, door de gelijkenis met een thuissituatie en de in het algemeen grotere afhankelijkheid van cliënten, de werkers te maken krijgen met overdracht en tegenoverdracht.

Binnen alle relaties die wij aangaan, en dus ook binnen een coachende, begeleidende of hulpverleningsrelatie, is altijd sprake van bewuste of onbewuste (tegen)overdracht. Daarom is het van belang dat degene die werkt in situaties waarin anderen afhankelijk van hem zijn, zicht krijgt op, mogelijk verstorende, overdrachtsgevoelens van cliënten en op zijn eigen, mogelijk verstorende tegenoverdracht. Daarnaast is het zo dat iedere hulpverlener zelf ook weer in interactie is met collega's en leidinggevenden en in die zin afhankelijk is van collega's en leidinggevenden. Hij kan in situaties terecht komen waarin hijzelf geneigd kan zijn oude gevoelens over te dragen op een persoon die hij ziet als autoriteit. Want ook hier is sprake van (wederzijdse) afhankelijkheid. Een coach, begeleider of hulpverlener moet de overdracht van een cliënt of medewerker kunnen herkennen, omdat onbewuste overdracht de positieve ontwikkeling van de cliënt of medewerker kan tegengaan. De coach, begeleider of hulpverlener moet de overdrachtsgevoelens bewust kunnen maken en kunnen bespreken met de cliënt of medewerker. Hetzelfde geldt voor tegenoverdracht: een werker die zich zijn (tegen)overdrachtsgevoelens niet bewust is, kan hiermee de optimale ontwikkeling van de cliënt of medewerker en van zichzelf in de weg staan.

Om zicht te krijgen op overdracht en tegenoverdracht zal de werker kritisch moeten durven kijken naar zijn gedrag en bedoelingen, als werker en als collega. Het bewust maken van vooreerst onbewuste overdracht zal de werker mogelijk terugbrengen naar het kind in